

DİNİ ARAŞTIRMALAR

Religious Studies, Vol.:13 Num.: 36 January – June 2010

DİNİ ARAŞTIRMALAR

Cilt: 13 Sayı: 36
Ocak - Haziran 2010
ALTI AYDA BİR ÇIKAR
Fiyatı: 15 YTL

Dizgi ve Baskı
Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi
Ostim Ömek San. Sit. 1. Cad. 358. Sok. No:11 Yenimahalle / Ankara - TÜRKİYE
Tel: +90.312.35491 31 Faks : +90.312.35491 32

Basım Tarihi
25 Nisan 2011
ANKARA

Yazışma Adresi
Arş. Gör. Fatma Kenevir
A.Ü. İlahiyat Fakültesi
Bahçelievler/ Ankara

İrtibat Telefonu
Arş. Gör. Şahin Kızılabdullah
O 505 250 77 42
e-posta: diniarastirmalar98@yahoo.com
web: diniarastirmalar.net
info@diniarastirmalar.com

Posta Çeki Hesabı
Şahin Kızılabdullah adına 5791754
Bahçelievler/ANKARA

Abone Bedelleri
Yurt İçi: Normal: 50 YTL, Öğrenci: 40 YTL (Yıllık)
Yurt dışı: 60 Euro (Yıllık)

Yurtiçi Temsilciliklerimiz

- Adana Hakan Coşar Tel: (0 322) 338 69 72
- Çanakkale Özcan Taşçı Tel: (0. 286) 212 20 33
- Çorum Adem Korukcu Tel: (0. 364) 234 63 58-59
- Diyarbakır Davut Işıkdoğan Tel: (0. 412) 248 80 22
- Elazığ Erdoğan Sarıtepe Tel: (0 424) 237 00 00
- Erzurum Kemal Polat Tel: (0. 442) 231 16 96
- Isparta Kamile Ünlüsoy Tel: (0. 246) 237 04 28
- İstanbul Halil Aydınalp Tel: (0. 216) 310 53 11
- İzmir Hammet Aslan Tel: (0.232) 285 29 32
- Kahramanmaraş Mehmet Ali Kirman Tel: (0. 344) 236 00 49
- Kayseri Ömer Özbek Tel: (0 352) 437 49 37 (31063)
- Konya Mehmet Akgül Tel: (0. 332) 323 82 50
- Malatya İbrahim Kaplan Tel: (0. 422) 211 11 37
- Rize İsmail Hacıahmetoğlu Tel: (0 464) 21111 20
- Sakarya Mesut İnan Tel: (0.264) 277 40 02 / 245
- Sivas Ali Osman Kurt Tel: (0.346) 226 10 10
- Şanlıurfa Salih Aydemir Tel: (0.414) 312 84 56
- Van Burhanettin Kıyıcı Tel: (0.432) 225 10 82 / 1497

Yurtdışı Temsilciliklerimiz

Fransa (Paris) Temsilcileri: Nazmi Dündar Tel: 0033 01 469 42 625
• Osman Sarıyusuf Tel: 0033 01 398 66 334
• Belçika - Mehmet Demirci Tel: 00 32 64 22 75 95

Abone şartları :

Yurt içinden abone olmak için belirtilen abone bedelini Şahin Kızılabdullah 5791754 nolu posta çeki hesabına yatırmanız yeterlidir. Adınızı, açık adresinizi, posta kodunuzu ve hangi sayıdan itibaren abone olmak istediğini lütfen belirtiniz.

ŞÛRA'NIN KAYNAĐI BAĞLAMINDA İSLAM ÖNCESİ ARAP YAŞAYIŞINA VE KUR'AN'IN ŞÛRA AYETLERİNE BAKIŞ

Tuğrul Tezcan *

Abstract

An Approach to Pre-Islamic Arab Life and to the Kur'anic Verses in Terms of Basis of Shura

In the Pre Islamic Period the term Shura (council) while keeping on its presence in the triangular region together with the institutions of the Dar an-Nadva, Naadee and Sha'b it had been also widely accepted as an ethical term. In the Qur'an the word has been referred by three verses. The verse in chapter Shura 42/38 the character of the believers are described as a good behavior. In chapter Al-Imraan 2/233 it is requested from the Prophet Mohammad to consult with those who joined to the Uhud battle. In Al Baqarah 2/233 it is mentioned that if the married couple decide to stop to suckle the baby before the term they can do this only in the case of mutual consultation. As far as we know as a principle the term Shura was very common in the Arabic daily life before Islam in aforementioned regions. It also had been an institution already. However it is clear that this term in the Quran does not denote institution but consultation. It can be point out that the meaning of consultation was being conceptualized by the word Shura which is transformed from the verb of the the Quran 'sh-w-r' to consult.

Key words: consultation-Shura, Dar an-Nadva, Naadee, Sha'b

Giriş

Şûra; sözcük anlamı itibariyle üç farklı görüş ileri sürülen¹ fakat özde

* Dr. , Diyanet İşleri Başkanlığı

¹ *Birinci görüş*:“Şâra'l-asele şevran ve şiyâran ve şiyâraten - وشيارا وشيارة - ”, “şevra'l-asele” balı bulunduğu gizli ve kuytu yerden çıkarmak anlamını ifade etmektedir. Şura ile de bal gibi kıymetli ve gizli olan görüşler açığa çıkmaktadır. İbn Faris, Ebul-Huseyn Ahmed , *Mücmelü'l-Lüga*, Tah. Züheyr Abdu'l Muhsin Sultan, Müessesetü'r-Risale yay. Beyrut, 1986, I-II, 515-516; ibn Faris, *Megayisu'l-Luga*, isimli eserinde ise 'ş-v-r' harflerinden oluşan bu fiilin genel olarak iki anlam ifade ettiğini söyler . Birinci anlam: Bir şeyi keşfetmek, izhar etmek, arzetmektir. İkinci anlam ise herhangi bir şeyi almaktır, demektir. Tah. Abdü's-Selam Muhammed Harun, *İttihadü'l- kitabi'l-Arab*, III, 176 ; Firuzabadi, Muhammed b.Yakub b. Muhammed b.İbrahim b. Ömer, Ebu Tahir, *Kamusul-Muhit*, Matbaatü Miriyye, Bulak I, 444; Zemahşeri, Ebu'l-Kasım Mahmud b. Amr b. Ahmed, *Esasül-Belaga*, Daru'l-Kütüb, Kahire, 1972, I, 251 ; el-Cevheri, İsmail b. Hammad Ebu Nasr el- Farabi, *es-Sıhah*, I, 372; Esfehâni, er-Râgıb, *el-*

“Bir şeyler yardımıyla gizli, saklı ve değerli olan bir vasfın, bir fikrin, bir güzelliğin, bir durumun ortaya çıkmasını ve insanların onlara muttali olmasını sağlamak² anlamını karşılayan bir kelimedir. Dolayısıyla istişare kelimesi de aynı kökten³ türetilerek, “birisinden meşveret etmesinin talep edilmesi”⁴ anlamında kullanılmıştır.

Sözcük anlamında önemli bir nokta olan gizli olan şeyin bazı araçlar yardımıyla açığa çıkarılması gerçeğini terim anlamında da tam olarak görebilmekteyiz. Şu halde terim anlamını “İsabetli ve doğru bir karar verebilmek için ilim ve ihtisas sahibi kişilerle fikir teatisinde bulunarak tıpkı arı kovanından bal alır gibi, konunun özünü ortaya çıkararak isabetli kararlara varmaktır” diye tarif edebiliriz.”⁵

İstişare, şûrâ, meşveret vb. kelimeler, bir meselenin çözümünde başka kimselerin düşüncelerinden istifade etmeyi ifade eden, insanlık tarihiyle eş-zamanlı olmakla beraber kültürlerle göre değişik ifade tarzlarıyla varlığını sürdüren kavramlar olmuşlardır. İslam Öncesi Arap Kültüründe

Müfredât fi Garibi'l-Kur'an, Tah: Muhammed Halil Aytânî, Daru'l-Ma'rife, Beyrut-Lübnan, 273; Ibn Manzur, Muhammed ibn Mükrim, *Lisanu'l-Arab*, Daru's-Sadr, Beyrut, IV, 434

İkinci Görüş: “Şurtu'd - dâbbete şevran” ifadesinde geçtiği gibi ş-v-r'nın 'dâbbe' ile kullanılmasıdır. “Şurtu'd-dâbbete” ifadesi satılacak bir hayvanın pazarda yürütülmesi, koşturulması bu sayede özelliklerinin ortaya çıkarılmasını anlatır.. İbn Faris, *Mücmelü'l-Lüga*, I-II, 515-516 ; Firuzabadi, A.g.e, I ,444 ; Zemahşeri, A.g.e., I, 251 ; Halil b. Ahmed, *Kitabu'l-Ayn*, II, 10 ; Es-Sahib, İsmail bin Abbad, *El-Muhit fi'l-luga*, Alemlü'l-Kütüb, Bab; 'şın,lam,elif,ye', Beyrut 1994, II, 179 ; Ragıp, *Müfredât*, 273; İbn Manzur, Efrîkî El-Misrî, *Lisanu'l-Arab*, a.yer Hayvanın gizli olan bazı meziyetleri veya kusurları bu sayede ortaya çıkarılmış olur. Şûra esnasında da insanlar zihinlerindeki gizli olan düşüncelerini ifade etmek suretiyle ortaya çıkarmış olurlar.

Üçüncü görüş: “Şe-ve-ra” fiili الرَّجُل (er-Racülü) ile , Fiziki görünüşün, elbisenin güzel olmasını ifade için kullanılır. 'Racülün-şârun' sureti ve elbisesi güzel kişidir. İbn Münzir, *Lisanü'l-Arap*, Şvr. babı, Daru's-Sadr, Beyrut, IV, 434

² Tezcan, Tuğrul, *Kur'an'da Şûra Kavramı ve Çağdaş Yorumları*, 5, Basılmamış doktora tezi.

³ İbn Faris, istişarenin hangi kullanımdan alındığı konusunda dilcilerin “işim hakkında falancayla müşavere ettim” şeklindeki kullanımdan alındığını söylerken (bkz.el-Feyûmî, *Mishahu'l-Münir*, Bab. Kitabu's-Şın,I.cüz.326) kendisinin, 'şevru'l-asel'den müştak olduğunu söyler. Müsteşir, yani istişare talep eden kişi aradığı görüşü balın bir alet yardımıyla kuytu kovanından çıkartıldığı gibi, başkasından alır. *Mu'cemu Megâyisi'l-Lüga*, Bab-u Ş-v-r, III, 226, Halil b.Ahmet ise, *Kitabu'l-Ayn*'da Meşveretin işaret'ten türediğini ve “Eşartü aleyhim bi keza” şeklinde kullanıldığını söyler.Tahk.Mehdî Mahzûmî, İbrahim es-Sâmîrâî, Bab.Ş-v-r, Daru Mektebeti'l-Hilal, VI, 280, İstişarenin 'şvr'nin hangi kullanımından kaynaklandığı konusunda nakledilen üç görüşün birbirinden kesin hatlarla ayrıldığı görülmektedir. Üç ayrı görüşte de 'bir meselenin çözümünde başka birilerinin görüşlerinden istifade edildiği gerçeğinin ifade edildiği söylenebilir.

⁴ Firûzâbâdî, *Kamusu'l-Muhit*, Faslu's-Şın, I, 540

⁵ Tezcan,a.g.e, 11

yansımalarının varolduğunu bildiğimiz bu kavramın o dönemlerde yaşam içinde nasıl bir yer işgal ettiği, Kur'anın nüzulüyle başlayan süreçte nasslarda nasıl anlam yüklendiği, kavramın muhteva ve fonksiyon itibarıyla genişlik kazanıp kazanmadığı konuları makalemizin inceleme alanını oluşturmaktadır. Bu incelemenin nüzul sonrası şûra çalışmalarına önemli bir katkı sağlayacağı, nüzul dönemi şûra perspektifi hakkında bir fikir vereceği kanaatindeyiz.

Kur'an öncesi Arap yaşantısında şûra:

Kur'an öncesi arap yaşantısında şûra incelemesi bağlamında Arap Kültürünün en eski dönemlerini değil, bu dönemin Nuzul sürecine en yakın zamanlarındaki şûra kültürü değerlendirilecektir. İncelemeye alınan bölgelerin ise yarımada'nın tamamı değil, nuzul sürecinin bir parçası olmuş Mekke-Medine-Taif şehirleri⁶ olacaktır.

Arap yaşantısını göçebe ve medeni olmak üzere iki kısma ayıran tarihçiler, Mekke Medine ve Taif üçgenini medeni yaşam alanları olarak ifade ederler. Medeni olan bu şehirlerde sosyal hayat belli kural ve kaidelere oturtulurken göçebe halinde yaşayanların ise sadece asabiyet bağının kontrol mekanizması olduğu gayr-i medeni bir yaşam sürdürdüklerinden bahsederler.⁷

Yukarıda isimleri geçen medeni hayatın hüküm sürdüğü şehirlerden Mekke'nin Medine ve Taif'e göre daha düzenli bir yönetimle idare edildiği söylenebilir.⁸ Daru'n-Nedve, mele', nâdî, gibi kavramların Mekke'nin idare şekli ile ilgili kavramlar olarak karşımıza çıkması bu düzenin bir işareti sayılabilir. Medine ve Taif gibi şehirlerde karşılaşılmayan, parlamentonun ibtidâî şekillerinden sayılabilecek daru'n-nedve v.b. yapıların Mekke'de görülmesi Mekke üzerinde önemle durulmasını gerekli kılmaktadır. Ancak makalemizin boyutlarını, konunun çerçevesini aşması sebebiyle sadece demokratik yönetimin önemli kurumlarının iptidai örnekleri sayılabilecek Kusay'ın kurucusu olduğu Daru'n-Nedve , Kur'anın işaret ettiği mele' ve nâdî gibi kurumları incelemek istiyoruz.

İslam öncesi Arap yaşayışında şûrâ müesseseleri

a- Daru'n-nedve

Tarihçilerin daru'n-nedve hakkında naklettikleri rivayetlere bakıldığında, önem verilen bir iş hakkında görüşlere ihtiyaç hissedildiğinde daru'n-nedve'de toplanıldığı anlaşılmaktadır. Bu yapının, husumet ve

⁶ Hamidullah, Muhammed, *İslam'a Giriş*, İrfan Yay. İstanbul, 1973, 15-16

⁷ İbn Haldun, *Mukaddime I*, Çev. Zakir Kadirî Ugan, Meb. Yay.İst.1968, 386

⁸ Sarıçam, İbrahim, *"İslam'ın Doğuşunun Tarihi Şartları"*, İslam ve Demokrasi Kutlu doğum Sempozyumu 1998, T.D.V yay. Ankara 1998, 9-17

ihtilafların çözümünde hükümet görevi üstlenen Yunan şehirlerindeki meclislere benzetildiği görülmektedir.⁹

Cevad Ali bazı tarihçilerin daru'n-nedve hakkında şunları söylediklerini nakleder: "Bu meclise Kusay'ın ailesinden olmayanlar kırk yaşını doldurmadan giremezlerdi. Meclis, meşveret ve rey almak için kullanılırdı. Görüş beyan etmek için 40 yaşının doldurulmasını gerekli görüyordu. Aklın olgun düşünceler üretmesi 40 yaşından itibaren olduğunu düşünmekteydiler."¹⁰ Fakat bize o dönemin uygulamalarını haber veren rivayetler Arapların keskin zekalı şahıslar konusunda bu sınırlamayı kaldırdığını göstermektedir. En bariz örnek teşkil eden Ebu Cehil ibn Hişam gibi yaşı küçük genç birisinin "el- hadidü'z-zihn" keskin zekalı oluşu sebebiyle daru'n-nedve'ye dahil edilmesidir.¹¹

Halkı ilgilendiren konularda istişare edilen bir mekân olmasının yanında buluşa erişen kızların adet olduğu üzere ergenlik gömleğini giyme-eski gömleği çıkarmadan yakalarını kesmek ve parçalamak suretiyle çıkarma-¹² törenlerinin yapıldığı, Mekke'li kadın ve erkeklerin nikâhlarının gerçekleştirildiği yerdir.¹³ Savaş ve barış dönemlerinde yapılan ticari ve askeri anlaşmaların görüşülüp, karara bağlandığı, savaş esnasında sancağı taşıyacak komutanların tespit edilip, sancağın teslim edildiği¹⁴ sosyal

⁹ Mekke'nin mele'siyle Atina'nın Ekklesia'sını kıyaslayan Watt, Arapların melesinin daha bilgece ve daha sorumlu bir meclis olduğunu vurgular. Watt bu sorumluluğu şöyle ifade eder: "Onun kararları en kötüyü daha iyi bir gaye imiş gibi gösterebilen aldatıcı güzel konuşmalar üzerine değil, çoğu zaman kişilerin gerçek liyakatleri ve siyasetleri üzerine kurulmuştur. Öte yandan Atinalılar, elden geldikince ahlak ilkelerini tanıyıp ve kişiyi öncelikle doğru ve dürüst olduğu için tasvip ederken, Mekke'liler kişinin pratik becerisinin ve yeterli bir kılavuz olmasında fazlaca titizlik gösteriyorlardı. Bk. Watt, Montgomery, *Hız Muhammed Mekke'de*, Çev. M. Rami Ayas, Azmi, Yüksel, A.Ü.İ.Fak.yay. Ankara, 1986, 17; Ancak Araplar rey sahibi olmayı şecaatin önüne koymuşlardır. Çünkü kahraman kimsenin fikri ve görüşü yoksa hasmını mağlup edemez. Bk. Cevad Ali, *Mufassal Fî Tarihil Arap Kablel İslam*, Darus-Sâgî,2001,20cüz, Daru'n-nedve babı, IX, 234

¹⁰ Cevad Ali, a.g.e. IX,235

¹¹ Cevad Ali, a.e. IX, 235

¹² Köksal, M. Asım, *Hız Muhammed ve İslamiyet*, Şamil Yay. İst. 1981, 21

¹³ Asımi, Abdülmelik b. Hüseyin b. Abdülmelik eş-Şafii, *Semti'n-Nucûmi'l-Avâlî fi enbâi'l-Evâli'l-Tevâlî*, Tahkik. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavvaz, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut,1998

¹⁴ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 705; İbn İshak, yukarıda daru'n-nedve'ye atfedilen bütün işlerin, bu ev Kusay tarafından yapılmadan önce de Kusay'ın evinde gerçekleştirildiğini, Kusay'ın emirlerine sanki dini bir emir gibi saygı duyularak bağlı kalındığını ifade eder. Bk. Çağatay, Neşet, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, A.Ü.İ.F.Yay. Ank. 1971, 121

hayatta önemli bir yere sahip olan mekândır.

Nedve başkanlığı görevi Abdüddar oğullarında idi. Bu görev İslamiyetin zuhur ettiği dönemlerde bir süre yine Abdudhar oğulları tarafından yerine getirildi. Emevi halifelerinden Muaviye hilafeti sırasında onu Abdudhar oğullarından İkrime'den satın alıp Mekke Valiliği'ne tahsis etti, 664 yılında ise Kâbe haremine katıldı.¹⁵

Dar-ı meşveret ve dar-ı hükümet gibi hareket eden daru'n-nedve'yi, mele' denilen bir grup yönetirdi. Onlar ihtiyarlar meclisi azalarının bir benzeriydi. Meclis-i ekklesia'da işleri görüşmek üzere toplanırlardı. Mele'nin içerisinde hürlerin ve esirlerin temsilcileri, ashab-ı rey ve meşveret de vardı.¹⁶

b-Mele'

Sözlükte dolmak, doldurmak¹⁷; yardım etmek, danışmak" anlamlarına gelen mel' kökünden türemiş bir isim olan mele' kelimesi "bir görüş ,bir inanç etrafında bir araya gelen topluluk, toplumun ileri gelenleri, seçkinler, fikir danışılan ve görüşleri alınan kimseler anlamına gelmektedir.¹⁸ Kur'an'da çoğu fikir danışılan kimseleri ifade eden mele' kelimesi Hz.Musa ve Firavun'dan bahseden ayetlerde olmak üzere özellikle peygamber kıssalarında otuz yerde geçmekte, Kur'an'da 'mütref' (İsra 17/16), 'sâdât ve kübera' tabirleri de mele' kelimesine yakın anlamda kullanılmıştır.¹⁹ Kur'an'da geçen mele' genelde sahip oldukları zenginlik, soyluluk sosyal statü gibi maddi imkanlara aldanarak, hak din ve onun peygamberleriyle mücadeleye girişen, inananlara baskı ve zulüm uygulayan inkarcı liderler hakkında zikredilmiştir.²⁰ Neml 27/29,32,38 ve Yusuf 12/43. Ayetlerde ise kelime olumsuz bir anlam yüklenmeksizin kendilerine danışılan kimseler anlamında kullanılmıştır.²¹

¹⁵ Çağatay, a.g.e.121

¹⁶ Cevad Ali, a.g.e, I, 1878-1880

¹⁷ Hem suret hem de siret (rûhi , kalbî yönü) itibariyle göz doldurmaları sebebiyle de bir kavmin soylularına *mele'* ismi verilmiştir. Bk. El-Askerî, ebî Hilal, *Furuku'l-Lügaviyye*, Tanzim, Beytullah Beyât, Müessetü'l-İslamî, 2000, I, 509

¹⁸ Ez-Zemahşeri, Ebu'l-Kasım Mahmud İbn Amr İbn Ahmed, *Esasül-belaga*, Tah. Muhammed Basil Uyûnu's-Sud, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan, II, 223, ; el-Ezheri, Muhammed ibn Ahmed, (282-370h.), *Tehzibu'l-Lüga*, XV, 403-405, Tah. İbrahim el- İbyârî, Daru'l-Kütübi'l-İzzî, 1967, Kahire, el-Halil b. Ahmed,"el- Ayn", II, 192; el-Cevheri, İsmail ibn Hammad, *es-Sihah Tâcu'l-Lügati ve Sihâhu'l-Arabiyyeti*, tah. Ahmed Abdu'l-Gafur Attâr, Daru'l-İlm li'l-Melâyîs, Beyrut, I, 72-73 ; Cevad Ali, a.g.e. IX, 235

¹⁹ T.D.V, *İslam Ans.* T.D.V. Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşl. 2004 Ankara, XXIX, 36, Mele' Mad.

²⁰ T.D.V, a.g.e, XXIX, 36

²¹ (ya eyyuhe'l-meleu eftûnî fi'r-ru'yâye, Yusuf 12/43 ...); Neml 27/29, 32, 38 (gâlet ya

Arap alimler mele'yi: "Önderler, cemaat, kavmin soyluları ve itibar sahibi olanları, görüşlerine müracaat edilen önderleri" şeklinde tarif ederler. Hz. Peygamber Bedir gazvesinden dönen ve Ensar'dan olduğu bilinen bir kişinin şöyle söylediğini işitir. "Biz ancak başı kel ihtiyarları öldürdük." Hz. Peygamber o şahsın bu sözüne, "onlar Kureys'in mele'sindendir. Onların yaptıkları gelseydi senin yaptığını yakıp kül ederdi. Yani onlar Kureys'in şereflieleridir. Mele' de ancak o topluluktur ki onlar müşavere ehli olan ve idare için toplananlardır²² buyurmuştur. Hz. Peygamberin bu sözüne istinaden mele' ifadesi geçtiğinde "müşavere, bir topluluğun herhangi bir iş hakkındaki müşaveresi" hatıra gelir.²³ Öyleyse Mekke'nin reisleri, şehrin hakimleri ve hükmedenleridir. Hüküm'den kasıt da müşavere ve rey alma ile sağlanan yönetimdir. Fakat Mekke'de tek başına hükmü ve sultayı elinde bulunduran hakim veya melik yoktur. Hüküm de öyledir. Hüküm şehrin hükmüdür. Taif'te Necran'da ve Yesrib'te ve de Vadi'l- Kura'da da hüküm Mekke'de olduğu gibidir. Taif'te Savaşta ve barışta şehrin idari işlerini yürüten bir mele'nin varlığından söz edilir. Ancak bu tam bir siyasi birlik anlamına gelmemektedir. Çünkü Taif'in sakinleri zaman zaman birbirleriyle çekişen beni Malik ve Ahlaf grublarından müteşekkil Sakife kabilesidir.²⁴

İslam öncesi Arap yaşamında mele' denildiğinde ayrı bir şûra müessesesi değil, daru'n-nedve, nâdî gibi sosyal tesisleri kullanan kavmin ileri gelenleri, görüş ehli olanları, bir manada ehlü'l-hal ve'l akd şeklinde anlamamız mümkündür.

İslam öncesi Arap kültüründe daha dar kapsamlı ve daha fonksiyonel, aile içi sayılabilecek idari mekanizmaların var olduğunu da görmekteyiz. Şa'b bunlardan biridir.

c- Şa'b

Daru'n-Nedve'den daha hareketli bir rol üstlenen şa'b, aile içi husumetlerin giderilmesinde mühim rol üstleniyordu. Çünkü ailelerin çözüme ehil kişileri olaya müdahale ederek ihtilafın çözülmesini sağlayabiliyordu. Sonra aile içi işlere yabancıların müdahil olması, istenmeyen bir durumdu. Bu sebeple mele' ailevi meseleler haricindeki dini ve dünyevi işlere dair konulara eğiliyor, aile meselelerini şa'b'a bırakıyordu.²⁵ Bir de her soppun kendi işlerini görüştüğü nâdîleri vardı.

eyyuhe'l-meleu innî ulgıye...12/29) ,(gâlet ya eyyuhe'l-meleu eftûnî fi emrî...29/32), (gâle ya eyyuhe'l-meleu eyyuküm...29/38)

²² Cevad Ali, a.g.e. IX, 236

²³ Cevad ali, a.g.e. IX, 236

²⁴ Sarıçam, İbrahim, " *İslamın Doğuşunun tarihi Şartları* ", *İslam ve Demokrasi*, Kutlu Doğum Sempozyumu 1998, T.D.V. yay. Ankara, 1998

²⁵ Cevad Ali a.g.e, a. yer

d-Nâdî

Daru'n-Nedve şehrin merkezi danışma merkezi idi ancak, her Sop'un²⁶ ayrıca Nâdî²⁷ denilen kendilerine ait bir toplantı yeri de bulunuyordu.²⁸ Herhangi bir sopun üyelerine bir konuyu iletmek isteyen yabancılar genellikle o Sop'a ait nâdî'nin yerini sorarlardı. Nâdî'ler muhtemelen gece meclislerinde, müsamerelerde halkı eğlendirmek için de kullanılırdı. Bunlarla ilgili bazı anılar kimi şairlerce dile getirilmiştir. Bu şairlerden biri mutsuz bir dönemden bahsederken şu ifadeleri kullanır: "Sanki Hacun ile Safa (Mekkenin iki mahallesi) arasında hiçbir dost yoktu ve Mekke'de hikaye anlatılacak kimse de kalmamıştı."²⁹

Bir kimseyi toplum dışına itme ve yasa dışı ilan etmenin yanı sıra bir kimseye himaye hakkı tanıma gibi törenlerin de o sop'un nâdî'sinde yapıldığı ifade edilir.³⁰

Kur'an-ı Kerim'de iki yerde nâdî'den bahsedilir. Birisinde itab türü bir ifadenin içerisinde yer alırken "Siz nâdî'lerinizde (toplantılarınızda) edepsizlik mi yapacaksınız?"³¹ şeklinde, diğerinde ise meydan okuma ifadesi olarak yer almaktadır. "Haydi taraftarlarını çağırın... fel-yed'u nâdiyeh"³² şeklindedir. Kur'an'da nâdî'nin böyle bir cümle içerisinde kullanılması,

²⁶ Hamidullah, İbnü'l-Kelbi'nin İslam'ın ortaya çıktığı zamanlarda cahiliye arabının yönetim şekliyle ilgili kıymetli bilgiler verdiğini nakleder. Mesela İslam'ın zuhur ettiği dönemde on sop'tan (aile) bahseder. Mekke'nin yönetimi konusunda makamlar bu aileler arasında paylaştırılmıştır. Aileler: Haşimiler, Emeviler, Nevfeller, Abduddarlar, Esedler, Teymler, Mahzumlar, Adiyler, Cumahlar ve Sehmlerdir. Esedler arasında Yezid ibn Zem'a ibn el-Esved'e meşveret (şura) görevi verilmişti. Yani Kureys'li başkanlar onunla istişare etmeksizin asla bir karar alamazlardı. Bkz. A.g.e, 700

²⁷ Ragıp (h.529), "Nâdî, el-Müntedâ, en-Nediyyü", oturlan yeri belirten kelimelerdir. Mekke'de bulunan ve toplantı yapmak için kullanılan Daru'n-Nedve'de bu kelimedden türemiştir. Ayrıca Ragıp, cömertlik, eli açıklık anlamına gelen sehâ'nın da nedâ ile ifade edildiğini söyler. *Müfredat*, Daru'l- Marife, Beyrut, 489. Seha ile neda arasında 'sahip olunan şeylerin paylaşılması' bağlamında bir ilgi kurulabilir. Yani malda cömertlikle paylaşım sağlandığı gibi, toplantıda da görüşlerini esirgemedi açıklamakla paylaşım sağlanmış olmaktadır.

²⁸ Hamidullah, "Bir şehrin ya da şehrin bir mahallesinde oturan insanların vakit geçirmek veya istişarede bulunmak için biraya gelebilecekleri yerlere ihtiyaç vardır. Kur'an bu amaçla nâdî (mahfil, kulüp) terimini kullanır. Bkz. Ankebut 29/29 ,678 ; Hamidullah, gerek ehli,gerekse amatör bir takım anlatıcılar tarafından yerli ve yabancılar için açık olarak ifa edilen müsamerelerin ise Mekke'de Darun-Nedve'de icra edildiğini ifade eder. *İslam Peygamberi*, 630

²⁹ Hamidullah, a.g.e. 705

³⁰ Hamidullah, a.g.e.706

³¹ Ankebut 29/29

³² Alak 96/17

istişare müessesesinin Kureyşli'ler tarafından zararlı işler için de kullanılıyor olduğunun bir göstergesi olmuştur.

Sonuç olarak İslam öncesi istişare müesseselerine ait derlediğimiz bilgiler ışığında Mekke-Medine-Taif üçgeninde sadece Mekke'de istişarenin daru'n-nedve ile temsil edildiği, diğer yerleşim birimlerinde ise şûrânın önemli bir örf olarak varlığını sürdürdüğünü söyleyebiliriz. Yine kabileleri oluşturan soy ve sop'lar aile içi meselelerde danışma merkezi olarak alınabilecek, nâdi ve şa'b şeklinde küçük birimlere sahiptirler.

İslam öncesi danışma organları olarak kabul edilebilecek bu müesseseler İslam'la beraber hüviyetlerini korumuşlar mıdır? Nüzul döneminde Kur'an ve Sünnet'in daru'n-nedve, mele' ve nâdi'ye bakışı nasıl olmuştur. İslam'da şûra kavramı neyi ifade etmektedir? Bu soruların cevabını çalışmamızın nüzul dönemi incelemelerinde aramak istiyoruz. Şimdi Kur'an'da Şûra kavramını inceleyeceğiz.

Kur'an'da Şûra Kavramı

Kur'an'da şûrâ kavramı üç yerde geçmektedir. Kavram iki ayette isim şeklinde (ve emruhum *şûra* beynehum, şûra 38/42- ve *teşâvürin* an terâdın, Bakara 2/233), diğerinde ise (ve *şâvir*hum fi'l-emr, Al-i İmran 3/159; fiil şeklinde ifade edilmiştir.

Şûra 42/38. ayette 'isim' olarak yer alan kavramın müfessirler tarafından ensar için övgü amaçlı olarak kullanıldığı ifade edilir. Ayetin sebep-i nuzûlü hakkında görüş bildiren müfessirler şu hususların altını çizmişlerdir:

"....Vellezine istecabu li-Rabbihim ve ekamussalat..."şûra 42/38 ayetinde dile getirilen Allah'a tevekkül edenler, büyük günahlardan kaçınanlar, öfkelenedikleri zaman bağışlayanlar, Rabb'lerinin çağrısına cevap verenler ve namazı dosdoğru kılanlar, işleri aralarında şûra ile olanlar, kendilerine verdiğimiz rızaktan Allah yolunda harcayanlar, bir saldırıya uğradıkları zaman yardımlaşanlar...Allah katında büyük mükafata ulaşacak olanlar..." Müfessirlerin çoğuna göre Ensarı tanımlamaktadır. Çünkü onlara göre;

Allah Teâlâ, Resul'ün diliyle onları imana ve itaata çağırmış onlar da bu çağrıya icabet etmişlerdir.³³

Onlar İslamiyet'ten önce de istişare ediyorlardı bu sebeple Allah tarafından bu vasıflarından övgüyle bahsedilmiştir.³⁴

³³ Alusi, Mahmut ebu'l-Fadl, *Ruh'ul-Maânî fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azim ve's-Seb'ul-Mesânî*, Dar-u İhyait-Türâsil-Arabiyyi, Beyrut, XXV,46

³⁴ Ebu Hayyan, Muhammed ibn Yusuf, *Tefsiru Bahri'l-Muhit*, Tah.Adil Ahmet Abdül-

Onlar, üzerinde istişare yapılabilecek sorunlu bir iş ile karşılaştıklarında, o konuda müşavere yapmadıkça; verdikleri karar hususunda icma gerçekleşmedikçe ferdi kararları uygulamaya kalkmazlardı.”³⁵

Ayetin sebab-i nüzulü ile ilgili olarak nakledilen görüşlerden ayetin İslam olmadan önce yaşamlarında şûrâyı ilke haline getirmiş olan Ensar’dan bahsettiğini anlamaktayız. Ayrıca onların Allah’ın davetine hemen icabet etmeleri, İslam olduktan sonra Allah’ın emirlerine bağlılık ve tevekkül konusunda samimiyetleri, birbirlerine bağlılıkları övgü ile ifade edilmeye değer görülmüştür.

İbn Kesir (h.700-774) ise, Al-i İmran 3/159. ayette ifade edildiği gibi savaşta ve barışta her türlü meselelerinde istişareyi esas alan müminlere ait bir vaşif olduğundan bahseder. Şûra’yı Ensar’a mahsus kılmaktan kaçınır.³⁶

Müfessirlerin bir kısmının şûra’yı Ensar’a bir kısmının ise mü’minlerin geneline izafe etmeleri, şûrâ’nın İslam içindeki değerini azaltmaz. Şûra İslam öncesi arap soysal yaşamında da değerli bir ilke idi. Bu ilke İslam ile birlikte devam ettirilmiştir. Ensar’ın şûra’ları sebebiyle övülmeleri İslam’a yeni dehalet eden ve Medine’de Hz.Peygamber’e kucak açan, İslam’ın devlet haline gelmesinde katkıları olan fedakar bir topluluğu onurlandırmak içindir.

Kavramın geçtiği ikinci yer Al-i İmran 3/159. ayettir. Ayetin ‘tema’sını tesbit etmek için siyak ve sibakını incelediğimizde Al-i İmran suresi 159.ayetten önceki ayetlerde genel temanın savaş olduğu ,yeni Müslüman olanlardan savaşa katılan bazı kimselerin müşrikler ve münafıklar tarafından caydırılmak, kalplerine şüphe sokulmak, ölüm konusunda korkutulmak istendiği anlaşılmıştır.

159.ayetten 174. ayete kadar yine savaş durumu söz konusudur. 174.ayet, müslümanların Allah’ın nimet ve lutfuyla geri döndüklerinden bahseder. *“Bundan dolayı Allah’tan bir nimet ve lütufla kendilerine hiçbir fenalık dokunmadan geri döndüler ve Allah’ın rızasına uydular. Allah,*

Mevcut, Ali Muhammed Muavvid, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 2001, VII, 499

³⁵ Ebu Hayyan, a.g.e, VII, 499 ;er- Razi, Fahrüddin Muhammed ibn Umer et-Temimi eş-Şafii, *Mefatihul-Gayb*, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 2000, XXVII, 152, Ebus-Suud, Muhammed ibn Muhammed el-Ammâdi, *İrşad-ü Akli’s-Selim İlä Mezâyâ el-Kur’ani’l-Kerim*, Dâr-u İhyâi’t-Türâsi’l- Arabiyyi, Beyrut VIII, 34; Maverdi, ebu’l-Hasen Ali ibn Muhammed ibn Habib el-Basri, *en-Nüketü ve’l-Uyun*, Tah: Seyyid b. Abdu’l-Maksud b. Abdurrahim, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, V, 205; Mukatil, ebu’l- Hasen, *Tefsiru Mukatil İbn Süleyman*, Tah. Ahmet Ferid, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 2003, III,180

³⁶ İbn Kesir, Ebu’l-Fida İsmail el-Kuraşi, ed-Dımeşkî, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azim*, Tah.Sami ibn Muhammed Sellâme, Daru’t-Tib,1999, VII, 211

büyük lütuf sahibidir.” Ayetin ifade ettiği geri dönme olayı Uhud savaşının akabinde müslümanların müşrikleri Hamrau’l-Esed denilen yere kadar takip etmeleri ve onlardan gelebilecek zarardan emin olduktan sonra yurtlarına dönmeleridir.³⁷

Siyak ve sibakından, kavramın savaş ortamında kullanılmış bir ifade olduğu anlaşılmış olmakla beraber³⁸, kavramın emir kipiyle ifade edilmiş olması müfessirlerin farklı yorumlar yapmalarına sebep olmuştur. Özellikle Allah Teala’nın Resülü’ne müşavereyi emretmesinin hikmetleri, hangi konularda müşavere yapılabileceği? gibi konularda müfessirler yorum yapmışlardır.

Müslümanların Medine yaşamında, savaşların sürekli olduğu bir zamanda kullanılmış müşavere emrinin mahiyeti hakkında müfessirlerin naklettikleri rivayetlere dönmek istiyoruz.

Müşavere ilgili olarak nakledilen görüşleri, ‘şûrâ’nın konusu’ ve ‘şûrâ’nın hikmetleri’ şeklinde iki başlık halinde tasnif edebiliriz. Şimdi bu görüşleri ele alıp inceliyeceğiz.

a- Şûrâ’nın konusu hakkında

1. Allah Teala’nın Hz. Peygamber’e ashabıyla müşavereyi ancak harb hileleri hakkında emrettiğini düşünenlere göre, Harp esnasında yapılacak müşavere sayesinde, onların gönülleri alınmış, dinlerine ısındırılmış olunacaktır. Çünkü ilk defa İslam’a dahil olup savaşa çıkanlar da mevcut idi. Hz Muhammed’in onları dinlediğini ve onlara yardım etmek istediğini görmeleri sağlanmış olunacaktı. Hâlbuki Allah (cc) eğer isteseydi Resul’ünün işlerini, siyasetini organize etmek suretiyle, sebepleri yönlendirerek onu güçlü kılmak suretiyle sahabesinin yardımlarına ihtiyaç hissettirmezdi.³⁹

Katade’nin (h.60-118)⁴⁰, Ammar’ın⁴¹ ve de İbn İshak’ın⁴² (h.ö.151)

³⁷ Tezcan, Tuğrul, Kur’an’da Şûra Kavramı ve Çağdaş Yorumları, Basılmamış doktora tezi, 150

³⁸ Kelbi ve Mukatil, “161. ayetin iniş sebebinin Uhud savaşı esnasında yerlerini ganimet paylaşma arzusuyla terk eden okçular olduğunu belirtmeleri” veşâvir hum fi’l-emr” ifadesindeki müşavere emrinin Medine döneminde savaşla ilgili bir olay sebebiyle verildiğini göstermektedir. Bkz. El-Vahidi, ebi’l-Hasen (h.468), *Esbâbü’n-Nüzûli’l-Kur’an*, Tah. Kümâl Besyûni Zeghlûl, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1991, 131

³⁹ Taberi, a.g.e, III, 288

⁴⁰ İbn Kesir, a.g.e, II, 149

⁴¹ Begavi, Mealimü’t-Tenzil, ebu Muhammed el-Huseyn ibn Mesud, Daru’t-Tib, Muhammed Abdullah en-Nemr, II, 124

⁴² Begavi, a.g.e, II, 124

görüşleri yukarıdaki yorumu destekler mahiyettedir. Onlar özetle şu görüşü savunurlar: “Allah cc. Nebi’sine ashabıyla “umur” hakkında müşavere yapmasını emretmiştir. Dini konularda kendisine zaten vahiy gelmektedir. Ashabıyla müşavere etmesi de o topluluğun nefislerini sakinleştirmek, onların kalplerini İslam’a ısındırmak, Peygamber’in (a.s) onların görüşlerine önem verdiğini ve onlara yardım etmek istediğini onlara göstermek içindir.⁴³

İbn Ebi Hatim (h.247-327) de müşaverenin “harp” konusunda yapılmasının emredilmesi ayetin konumuna da uygun düşmektedir. Veya genellikle kendisinde müşaverenin cereyan ettiği harp örneklerindeki duruma da müsaittir,⁴⁴ demiştir.

Müfessirler vahyin var olduğu her durumda Resulün müşavere yapmasının caiz olmadığı konusunda ittifak halindedirler. Çünkü nass geldiğinde rey ve kıyas batıl olur. Fakat “vahyin olduğu durumların hepsinde de müşavere caiz midir/değil midir?” Bu sorunun cevabı mahiyetinde de şunlar söylenmiştir. Kelbi(ö.204) ve çoğu alime göre, müşavere ile emr harbe mahsustur. Çünkü el-emr’deki lam istiğrak için değildir. İttifakla hakkında vahiy olan konudan çıkış içindir. Öyleyse bu emr, önce geçen ‘belirli bir şey’ içindir. Yani Uhud kıssasında anlatılan ‘harp işi’ hakkındadır. Hubab ibn Münzir’in Bedir günü Hz Nebi’ye su kenarına konaklamayı işaret etmesi, Hendek savaşında ashab ile istişare yapılması, istişare esnasında iki Sa’d’ın (Sa’d bin Muaz, Sa’d bin Ubade) Gatafan Yahudilerinin, Kureyşli müşriklerle yaptıkları anlaşmayı iptal etmek ve müşriklerin zayıflamasını sağlamak karşılığında onlara Medine ürünlerinin bir kısmının teklif edilmesi fikrine karşı çıkmaları, savaş esnasında yapılan müşavere örneklerindedir. Hz Nebinin müşavereyi harp için kullandığına işaret etmektedir.⁴⁵ İbn Abbas’ında ayeti “*veşavirhum fi ba’zı’l-emr*” şeklinde yorumlaması, bu görüşün delilleri arasında sayılabilir.⁴⁶

Lügat ehlinin “veşâvirhum fi’l-Emr” ifadesindeki lâm’ın emrin sürekliliğini değil de müşavere yapılması istenen işin bilinen/içinde olunan/harb işi olduğu kanaatinden hareketle müşaverenin yasaklandığı nassın sabit olduğu durumların dışına çıkıldığını belirtmek istemişler ve bu ifade de müşavere konusunun harb işleri olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

2. Alimlerden bazıları ise şu görüşü ileri sürmüşlerdir: “Lafız

⁴³ İbn Ebi Hatim, *Tefsiru’l-Kur’an’il-Azim*, Tah: Esad Muhammed et-Tayyib, Mektebetü Nezzar Mustafa el-Baz, Mekke-i Mükerrame, Riyad, III, 802

⁴⁴ Alusi, a.e, III, 288

⁴⁵ Nisaburi, a.g.e, II,381

⁴⁶ Es-Sa’lebi, Ebi İshak, *el-Kesf ve’l-Beyan Fi Tefsiri’l-Kuran*, Tah: Seyyid Kesravi Hasen, Daru’l-Kutübi’l-İlmiyye, Beyrut, II, 174

umumidir. Hakkında vahyin var olduğu kısım hususidir. Bu alanda müşavere caiz değildir. Geri kalan üzerinde müşavere yapılması için ifade hüccettir. Nasıl yapılmasın ki, vahyin olmadığı umumi konularda Hz. Peygamber içtihat ile memurdur. Haşr süresi 2.ayet (fe'tebirü yâ uli'l-ebzar) içtihadın gerekliliğine delildir. İchtihad münazara ve mübahese ile güçlenir. Dini bir konu olmasına rağmen Bedir esirleri konusunda sahabeyle istişare edilmişti. Ayrıca müşavere nebiye mahsus ve vacip olan işler cümlesindedir. Müşavere emri de zahiren vücub ifade etmektedir.

Şâfi (h.150-204), Hz. Peygamber için müşavereyi vacip olarak değil mendup olarak değerlendirmiştir. O müşavere emrini Hz Peygamber'in "*el-bikru tuste'meru fi nefsiha*" sözünü anladığı gibi anlamıştır. Yani evlenme çağına gelmiş bir kıza babasının evliliği isteyip istemediğini sorması sadece adettendir. Babası kızını evlilik için zorlarsa babasına herhangi bir günah tereddüp etmez, caizdir. Fakat evla olan kızın gönlünü almaktır. Kızın gönüllü olarak bunu yapmasını sağlamaktır.⁴⁷

Şâfi'nin bu fikrinden şûrâ'nın hikmetleri kısmında ifade edilecek olan "ashabın gönüllerini almak için müşavere emri gelmiştir" görüşünü savunduğunu söyleyebiliriz.

b- Şûrâ'nın hikmetleri (faideleri) hakkında

Fahrettin er-Razi (h.544-606) şûrâ emrinin faidelerine yönelik görüşleri Tefsir-i Kebir'inde ele almıştır. Şimdi bu görüşleri maddeler halinde özetlemek ve değerlendirmek istiyoruz.

1- Resul ile müşavere yapmaları ashabın durum ve derecelerini yükseltecek, bu ise ashabın Resul'e olan muhabbetini, dine bağlılıktaki ihlaslarını artıracaktır. Onlarla müşavereyi kesmek ise onları kabalığa ve kötü ahlaka sevkedecektir.⁴⁸

2- İnsanların aklen en olgunu olmasına rağmen, varlık ilmi sonsuzdur. Dolayısıyla özellikle bir insanın aklına gelen onun aklına gelmeyebilir. Bunun için "*sizler dünya işlerini ben ise ahiret işlerini daha iyi bilirim*" buyurmuşlardır.Yine "*müşavere eden kavim işin en doğrusuna ulaşır.*" buyurmuştur.⁴⁹

3- Müşavere kendisinden sonra sünnet olması için emredilmiştir. Hasen (h.8110), Süfyan es-Sevrî (h.97-161) ve Süfyan b. Uyeyne (h.107-198) bu görüşü ileri sürmüşlerdir: "⁵⁰

⁴⁷ Nisaburi, a.g.e.II, 382

⁴⁸ Er-Razi, Tefsir-u Kebir, I, 1291

⁴⁹ Er-Razi, a.g.e. I, 1291; Taberi, Muhammed ibn Cerir (224-310), *Camiu'l-Beyan*, Tah. Ahmet Muhammed Şakir, Müessesetür-Risale, 2000, VII, 344,

⁵⁰ Er-Razi, a.g.e. I, 1291; Maturidi, Ebi Mansur, *Tevilatü ehli's-sünne Tefsir-u Maturidi*, Tah: Mecdi Basillum, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, III, 516 ; Hazin , Alau'd-Din Ali Muhammed ibn İbrahim el-Bağdadi, Daru'l-Fikr, Beyrut, Lübnan, *Lübabüt-Tevi'l- fi*

4- Müşavere kararı doğrultusunda Medine dışında (Uhud) savaş yapılması ve yavaşta bazı olumsuzlukların yaşanması sebebiyle Resül'ün kalbinde ashabına karşı herhangi bir kötü düşünce kalmadığını göstermek amacıyla emredilmiştir.⁵¹

5- Onların görüşlerinden istifade etmek amacıyla değil ancak onların sana ve dinlerine olan bağlılıklarının akıl ve anlayışlarının seviyelerini görmeyen, senin yanında onların nasıl bir yer işgal ettiklerini bilmen için emredilmiştir.⁵²

6- Onlarla müşavere ettiğinde savaş hakkında en uygun olanın belirlenmesi için görüş beyan ettiler. En doğru olanın elde edilmesi için farklı ruh tabakası ve farklı üstünlüklere haiz olan insanlar görüş bildirdiklerinde temiz ruhlar doğru olan şeyin belirlenmesinde mutabakata varabildiler. Bu sır cemaat halinde dua edilirken ortaya çıkan sırdır.⁵³

7- Allah'ın Peygamber'ine müşavereyi emretmesi onların Allah, Resul ve insanlar katında kıymetli olduklarının göstergesi olmuştur.⁵⁴

8- Büyük padişah önemli işleri ancak çevresindeki havas kesimden, kendisine yakın kişilerle istişare eder. Onlar bir günah işlediğinde Allah onları affeder. Bazılarının aklına Allah fazlıyla bizi affederse bizim için büyük derece ortadan kalkar düşüncesi gelebilir. Allah Teala tevbe ile bu derecenin eksilmediğini aksine daha da artırdığını beyan etmiştir. Bunun delili ise müşavere emrini savaştan sonra vermesidir. Onların derecelerinin savaştan sonra daha büyük olduğunu bildirmek istemiştir. Zira savaş öncesindeki kıymetleri amelleri sebebiyle idi, sonraki kıymetleri ise Allah Teala'nın affi ve fazlı sebebiyledir.⁵⁵

Şûrâ emrini gerek hususilik-umumilik gerekse hikmetleri yönünden değerlendiren görüşlerin birleştiği ortak noktanın, şûranın faziletli bir tavır olduğu ve bu tavrın sonraki nesiller tarafından anlaşılıp korunması gerektiği gerçeğini ifade ettiğini söyleyebiliriz. Şûra savaş konusunda ve ya savaş harici işlerde uygulanabilir. Canlı örneklerini Resulullah'ın hayatında görebilmekteyiz. Fakat incelediğimiz Şûra 42/38 ve Al-İmran 3/159. ayetlerde şûra'nın kurumsal bir yapı şeklinde dile getirilmediği, 'bireysel fikir alma, danışma' şeklinde değerlendirildiği gözlemlenmiştir.

Şimdi ise kavramın masdar isim olarak (...ve teşâvürin...) geçtiği Bakara 2/233. ayete göz atmak istiyoruz.

Bakara süresi 221.ayetten 237.ayete kadar kadınlarla ilgili hükümlere

Maani't-Tenzil, I, 439 ; Taberi, a.e, III, 243

⁵¹ Razi,a.g.e, I, 1291

⁵² Razi,a.g.e, I, 1291

⁵³ Razi,a.g.e, I, 1291

⁵⁴ Razi,a.g.e, I, 1291

⁵⁵ Razi,a.g.e, I, 1291

yer verilmiştir. Bu hükümler, müşrik kadınlarla evlilik, hayız, yemin, talak, emzirme (Bakara 233), kocası ölen kadınlar için iddet şeklindedir.

Görüldüğü üzere ayetin öncesinde anlatılan konu ‘talak’ır. Konu boşama olunca boşanmış kadınlar hakkında nikahın sonuçları olan ve dolayısıyla nikahlı kadınlarda da var olan rada’ (süt emzirme) ve nafaka gibi bazı hükümler gündeme gelir. İncelediğimiz ayette süt emzirme ile ilgili konuda eşlerin aralarında müşavere etmek ve karşılıklı rıza ile karar vermek suretiyle çocuklarının süt emme hakkıyla ilgili tasarrufta bulunabileceği anlatılır.

Çocuklarının süt emme süresi konusunda anne babanın herhangi birisine keyfi karar vermemesi için müşavere ve karşılıklı rıza esasını getiren ayet,⁵⁶bu yönüyle toplumun en küçük yapısı olan aile işlerinde de müşavereyi doğru ve isabetli kararların alınmasında mihenk taşı kılmıştır. Süddi (h127), Mücahid (h.21-103), Rebi’ b. Enes’in (h.ö.140) görüşlerine göre, Kur’an’da belirtilen (havleyni kamileyne) iki yıllık süt emme süresinin tamamlanmasından önce çocuğun anne babası tarafından süttten kesilmesi düşünülürse, ancak karı-kocanın müşavere etmesi ile ortaya çıkan kararın yine onların karşılıklı rızalarıyla meşru hale geleceği bildirilmiştir.⁵⁷

İfadeyi cümle içindeki konumu yönünden inceleyen Ebû Hayyan (h.654-745), ‘teşâvurin’ kelimesini ‘terâdn’ ifadesinin sıfatı olarak “an terâdn minhuma ve teşâvurin=anlaşıp danışarak” şeklinde gelmesinin müşavereye dikkat çekmek için olduğunu zira işlerin ve görüşlerin doğru veya yanlışlığı ancak şûrâdan sonra belli olabileceğini ifade etmiştir.⁵⁸

Zahiri yönüyle anne -babanın müşavere yapması ve karşılıklı rızaları iki yıldan önce çocuğun süttten kesilmesi için yeterli görülmele birlikte anne-babanın düşük ihtimalle de olsa çocuğa zarar verecek pozisyonda olmaları durumunda, müşavere etmeleri ve rızaları yeterli görülmemiştir. Mutlaka tecrübeli kişilerin de bu istişarede bulunmaları gerekli görülmüştür. Razi’ye göre anne süt emzirmekten usandığı için fitama yönelmiş, baba da süt ücreti ödemekten bıktığı için fitama yönelmiş olabilir. Anne-babanın şahsi garazları için çocuğa zarar vermek üzere ittifak etmeleri, müşavere ehlini, onlardan başkalarının da bu müşaverede bulunmasının gerekliliğine sevk eder. Bu sayede çocuğa verilmek istenen zarar uzaklaştırılmış olur. Eğer hepsi kablel havleyn fitama karar vermişlerse, o takdirde kararın gereğini

⁵⁶ Es-Sa’lebî, Ebû İshak, *el-Kesf ve’l-Beyan*, Tah. İmam Muhammed İbn Âşur, ,Dar-u İhyai’t-Türasi’l-Arabiyyi, Beyrut,2002 II,181

⁵⁷ İbn Ebî Hatim, Ebû Muhammed Abdurrahman, Tefsîr-u İbn Ebî Hatim, Tah. Esad Muhammed et-Tîb, el-Mektebetü’l-Asriyyetü, Saydâ,II, 434, Taberi, a.g.e., V,35, 4953. rivayet

⁵⁸ Ebu Hayyan, Muhammed ibn Yusuf, Tefsîru’l-Bahri’l-Muhit, Tah. Adil Ahmed Abdul-Mevcut, Ali Muhammed Muavvid, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 2001, II, 228

uygulamak zarar vermez.

Süt emme konusunda çocuğun zarardan korunması için Allah-ü Teâlâ'nın birçok şart getirdiği aşikârdır. Bu şartlar yerine getirildiğinde de süttten kesme izni açık bir şekilde ifade edilmemiş, sadece sizlere bir günah yoktur denilmiştir.⁵⁹

Sonuç olarak, Bakara 233.ayet şûrânın aile içi uzlaşmalardaki yerine işaret etmesiyle, daha önce Ali İmran 159. ve şûrâ 38.ayetlerde gördüğümüz ve dini ve dünyevi işler diye kabaca tarif ettiğimiz şûrânın uygulama alanlarına derinlik kazandırmış olmaktadır. Çünkü toplumun temeli ailedir. Aile içindeki problemler halledilmez ise bu bir şekilde topluma da yansacaktır. Ama bu rahatsızlık en önce aile içinde en küçük bireyler olan çocukları etkileyecektir. İncelediğimiz bu ayette boşanmış eşlerin geride bıraktığı çocukların bu parçalanmadan menfi yönden etkilenmelerini önleyecek tedbirlerin dile getirildiğini söyleyebiliriz. Bunlar içinde en önemlisi bizim de araştırma konumuz olan "müşavere"dir. Boşanmış olan anne babanın süt emme durumunda olan çocuklarının sağlığını tehlikeye sokmayacak kararları alabilmelerinde gerek şart olarak ifade edilmiştir. Çocuğun süt emmesini vaktinden önce bitirmek veya süreyi uzatmak, anne yeterli olmadığında bir başka sütanne tedarik etmek ve ücretini ödemek gibi çocuğun sağlığı konusunda çok önemli olan bu meselelerin çözüme kavuşturulması zaten hukuki bağları kalmamış olan ve bir araya gelmeleri zor olan ebeveyn ile bir kat daha zorlaşacaktır. İşte bu zorlukları aşmak için aile içi müşaverenin gündeme getirilmesi çocuk için kelimenin tam anlamıyla rahmet olmuştur. Anne-babanın doğru karar veremeyeceğine hükmedildiğinde de tecrübe sahibi kişilerin bu müşavereye katılmaları zorunlu kabul edilmiş, çocuğun zarar görmemesi için azami itina göstermeye yönlendirilmiştir.

Toplumun en küçük yapı taşı olan aile, ailenin de en küçük bireyi olan çocuğun maddeten ve manen zarar görmemesi hedef olduğundan aile içindeki teşavurun amacı da aynı hedef olmuştur.

Buradan hareketle diyebiliriz ki aile içi müşavere ile (Bakara 233) aile hakkında sağlıklı kararlar alınmasına çalışılırken, ailelerin oluşturduğu büyük aile olan toplumun sağlıklı kararlar almasına da şûrâ emri (veşavirhumfil emr) ve tavsiyesi ile (ve emruhum şûrâ beynehum) çalışılmıştır.

Sonuç:

Şûrâ'nın kaynağını tesbit için yöneldiğimiz iki temel alanla ilgili olarak yaptığımız çalışma sonunda elde ettiğimiz sonuçları ifade edecek olursak,

⁵⁹ Razi,a.g.e. III, 355

ilk olarak “İslam Öncesi Arap yaşantısında şûra” alanında şunları söyleyebiliriz:

İslam öncesi Arap yaşantısında Şûrâ, istişare, meşveret kelimelerinin ‘danışma’ anlamına sahip terimler olarak bilinmediğini bilakis “ş-v-r” kökünün sözcük anlamının yaygın kullanım alanına sahip olduğunu söylememiz yanlış olmayacaktır. Bu kanaate, sözlüklerin ş-v-r kökünden türemiş kelimelere danışma anlamı verirken Kur’an ayetlerini delil göstermelerinden ve de cahiliye dönemi arap şiirlerinden delil getirmeye yönelmemelerinden de ulaşmamız mümkün olmaktadır. Sözlükler şûra’nın hangi kökten türediğini göstermek için ş-v-r kökünün ifade ettiği yaygın anlamlara referansta bulunmaktadır. Bu anlamlar da ibn Faris’in ifade ettiği üzere “şâre’l-asel...; ve “ şurtu’d-dâbbete ...” yani balı kovanından çıkarmak, hayvanı yürütmek, gezdirmek” şeklindeki kullanımlardır. Her iki kullanımda da gizli olan bir şeyin ortaya çıkarılması için bir sebebe başvurulduğu belirtilmiştir. Balı kovanından çıkarmak için bir araca ihtiyaç duyulurken, satın alınmak istenen hayvanın meziyetlerinin ve noksanlıklarının tesbiti için de mişvâr diye ifade edilen ‘hayvanın yürütülmesi ve koşturulması’ işlemi uygulanır. Ş-v-r kökünden türemiş ve kök anlamının dışına taşmayan onlarca kelime mevcuttur. Bu kökten türemiş olduğu söylenen şûrâ’nın ‘danışma’ anlamına sahip kavramsal bir boyut kazanması ise Kur’an’la mümkün olmuştur.

Şûra kelimesinin kavramsal boyutta İslam öncesi dönemde temsil edilmemesi, şûra’nın yaşam alanlarında bilinmediği ve uygulanmadığı anlamına gelmemelidir. Zira istişarenin bir davranış tarzı olarak örf içinde yerleştiği bilinmektedir. Şûrâ 42/38. ayette Ensarın İslam öncesi hayatlarında şûra’yı uygulamalarından dolayı övüldüğü bu gerçeği teyit etmektedir. Ayrıca daru’n-nedve, şa’b, nâdî, mele’ gibi kelimelerin İslam öncesi arap soysal yaşamında şûrâyı bir ölçüde temsil eden yapılara işaret ettiği söylenebilir.

“Kur’an-ı Kerim’de Şûra” alanına şûra ayetleri bağlamında baktığımızda ise kurumsal ve sistematik bir müşavere yapılanmasına işaret edilmediğini görmekteyiz.

Üç ayette üç farklı alanda istişareye atıfta bulunan ayetlerin Kur’andaki dizilişi esas alındığında birincisi olan “An terâdın minhuma ve teşâvurin” ifadesinin yer aldığı Bakara 2/233, süt emme pozisyonunda bulunan çocuğun, ister eşler boşanmış olsun isterse olmasın süt emme hakkının korunması için tedbirler getirdiği ve bu tedbirlerin , “anne babanın her ikisinin de rızasıyla çocuğun süt emme süresinden önce süttten kesilebileceği; çocuk hakkında verecekleri kararları müşavere ile elde etmeleri” şeklinde olduğu ifade edilebilir. Ayrıca tedbiren anne-babanın müşaverelerine ehil olan başka insanların da katılabileceği, elde edilecek kararın isabetli olması açısından gerekli görenler de olmuştur. Gerek usul yönünden gerekse

metnin ifade ettiği anlam açısından bakıldığında dikkatimize çarpan gerçek şu olmuştur: “Kur’an, Bakara 2/233.ayetiyle, aile ile ilgili kararlarda mutlaka eşlerin birlikte hareket ederek, müşavere sonucu karar vermelerini tavsiye etmektedir.

İkinci şûra ayeti Al-i İmran 3/159, medenî bir ayet olarak, savaş gibi toplumu ilgilendiren önemli olaylarda karar alırken, münferit davranmayıp, ehil olan kişilerin görüşlerine müracaat ederek karar almanın gerekliliğini, o toplumun lideri ve de komutanı olan Hz. Peygamberin şahsına yönelik bir emirle ifade etmiştir. Medeni /şehir yaşamının önemli bir ilkesini, müslümanların karşılaştığı ilk iki savaşta hemen uygulamaya ve bu ilkenin yerleşmesine özen gösterdiğini düşündüğümüz “veşâvirhum fi’l-emr” ifadesiyle, devlet ve de devletin varlık sebebi olan halkın işlerinde şûra’nın yeriğe dikkat çekilmiştir.

Üçüncü ayetimiz olan Şûra 42/38 ise, genel bir ifade ile sadece Ensar için olmayıp, namaz kılan, zekat veren, Allah’a itaat konusunda istekli olan, birbirleriyle yardımlaşan bütün mü’minlere şûrayı aralarında yaygın olarak gerçekleştirdikleri için övgü ile temas etmektedir. Bu ayetin şûrâ’nın resmi olmayan, daha ziyade ferdi yaşam karelerinde ihmal edilmemesi gerektiğine, şûranın içinde yer aldığı bir yaşam şekline övgü ile vurgu yaparak değindiğini söylememiz yanlış olmayacaktır. Yani bir anlamda sosyal hayat içinde şûrayı tavsiye etmektedir.

Kur’an-ı Kerim’in şûra ayetleri şûra’yı bir sosyal yaşam ilkesi olarak tavsiye ederken, aynı zamanda geçmişle bağlantısı olan *şûrâ-meşveret-istişare* kavramlarını da literatürümüze kazandırmıştır.